

КЪМ ОБЯСНЕНИЕТО И ОБОСНОВАВАНЕТО НА ТЕОРЕТИЧНИТЕ КАТЕГОРИИ В ТЕРМИНОЛОГИЯТА

ЕКАТЕРИНА ПЕТКОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
katia.p.petkova@gmail.com

В статията е разгледан първият вид конструирани категории (в противопоставянето им на онтологичните категории) – теоретичните категории в терминологията, които имат вторично, опосредствано съществуване в действителността, а именно – само като теоретичен конструкт, като обект на човешкото мислене. Всяка от тях е илюстрирана чрез конкретни термини от областта на природните и отчасти на хуманитарните науки, като се посочват и онтологичните категории, залегнали в нейната основа. С помощта на приведените примери се проверяват и удостоверяват основанията за обособяването на теоретичните категории в отделна група, отличаваща се както от онтологичните категории, върху чиято база те са образувани, така и от втория вид конструирани категории – операторните. Обосновано е предложение за прибавяне на нов, допълнителен елемент към естествената класификация на теоретичните категории.

Ключови думи: теоретична категория; онтологична категория; понятийно-семантична категория; терминология

TOWARDS AN EXPLANATION AND MOTIVATION OF THE THEORETICAL CATEGORIES IN TERMINOLOGY

EKATERINA PETKOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
katia.p.petkova@gmail.com

The paper concerns the first type of constructed (as opposed to ontological) categories – that is, the so-called theoretical categories in terminology, which have an indirect, secondary existence in reality as a theoretical construct and subject of human thought. I illustrate these categories with examples from the natural sciences and partly from the humanities. The ontological categories underlying each theoretical category are also specified. Using different examples, I explore and motivate the grounds for the positing of these categories as a separate group distinct both from the ontological categories on the basis of which they are identified and the second type of constructed

categories – the so-called operators. I also put forward a proposal for the inclusion of a new, additional element in the natural classification of theoretical categories.

Keywords: theoretical categories; ontological categories; conceptual-semantic categories; terminology

1. Увод

Настоящата статия е посветена на основните групи термини, означаващи теоретични категории (методи, режими, мерни единици, професии, науки, отрасли, школи, направления и др.). Въз основа на материал от поредицата речници на основните термини в българската наука те са изследвани от гледна точка на двата главни признака за деление в класификацията на понятийно-семантичните категории на терминологията, създадена и обоснована от М. Попова (Попова/Popova 2003; 2012: 138–148), от една страна, и характеризирани с оглед на онтологичните категории, залежали в техните основи, от друга страна.

2. Предишни изследвания по темата на разработката

Структурната класификация на понятийно-семантичните категории е разработана от М. Попова въз основа на логически критерии, а именно – чрез разграничаване на отделните значения според определени признаци. На първото, най-високо равнище на абстракция авторката избира признаците [$\pm$ съществуване в битието] и [$\pm$ самостоятелност на съществуването], чиито различни комбинации характеризират *онтологичните категории* (същностни/предметни и признакови) и *конструирани категории* (теоретични и операторни). На следващите, по-ниски нива на абстракция се използват други признаци, подходящо избрани за описание на останалите групи и подгрупи понятия (Попова/Popova 2003; 2012: 138–148). В резултат от приложени единен методологически принцип е формирана стройна и логически обоснована класификация на понятийно-семантичните категории. Въвеждането на понятието *конструирани категории* позволява в класификацията да бъде включена цялата терминологична лексика, т.е. основен базовите понятия, върху чиято основа се организира знанието в съответната научна област, да бъдат взети под внимание и тези, които се използват за изработване и описание на нейната теория (Gajda 1993/1994: 41).

Трябва да се отбележи, че теоретичните категории не са убегнали от вниманието на редица терминолози. Така например категориите *методи* и *режими* са отбелязани в класификацията на Д. С. Лоте (Лотте/Lotte 1961: 90–91); Т. Л. Канделаки включва в класификацията си *режими, единици за измерване, величини, науки, отрасли и професии* (Канделаки/Kandelaki 1970: 38; 1977: 9–10, 27); при Н. И. Волкова присъства категорията *величини* (Волкова/Volkova 1984; 1986: 140–162). В българското терминознание П. Петров причислява *режимите* към динамичните характеристики, а

единиците за измерване – към статичните характеристики на предметите (Петров/Petrov – ръкопис); към групата на същините наред с материалните и нематериалните обекти И. Далберг включва *принципите* (Dahlberg 1992: 68).

В редица научни области под влияние както на логиката, така и на философията и методологията на науката се използват различни метатермини като *теоретични термини, теоретични понятия, теоретични обекти* и др. Макар всички те да се основават върху разграничението между наблюдаемите обекти, които съществуват в действителността, и отделните видове теоретични обекти, които се въвеждат в теорията с цел да служат за обяснение на обектите и явленията от действителността (срв. Войшвилло/Voishvillo 2014: 13–15), във всяка област на знанието те получават свой различен обем и съдържание. В психологията например под термини, означаващи теоретични понятия (в противопоставянето им на емпиричните понятия), се разбират научните понятия със строго определено значение, които са системно организирани и представляват „ключови думи от езика на научното общуване“ (Ивашкин, Онуфриева/Ivashkin, Onufrieva 2009: 94). Разграничението между наблюдаеми и теоретични обекти във философията на науката е приложено от А. Лазуткина и в космологията, където в рамките на теоретичните обекти се различават няколко групи: 1) (понятия за) свойства на реални обекти, които са се превърнали в независими обекти на мисленето (например сила, маса, въртенето на небесните тела); 2) идеализирани обекти, създадени чрез логически методи от наблюдавани в действителността обекти (например абсолютно черно тяло); 3) идеални обекти, създадени от човешкото мислене, които обикновено имат инструментална роля в конструирането на дадена теория (например комплексни числа, координатна система и др.); 4) хипотетични обекти, които се въвеждат в теорията с цел обяснение на емпирично наблюдаемите явления и чието съществуване впоследствие може да бъде доказано или отхвърлено (Lazutkina 2017: 65–66).

Що се отнася до съвременните езиковедски, и в частност терминологични изследвания върху разглежданите тук теоретични категории, такива до момента почти не са ни известни. Изключение прави само статията на В. И. Литовченко, посветена на различните видове класификации в терминологията, в която авторката споменава термините, означаващи наблюдаеми обекти и явления, и теоретичните термини, означаващи абстрактни понятия, свързани обикновено с определена теория (Литовченко/Litovchenko 2006: 157). В посочения труд не са приведени примери за такива термини, липсва и конкретизация на техните характерни признаци. В терминологията в по-нови изследвания се отделя внимание предимно на втория вид конструирани категории – операторните. Към втората група в предложената класификация на операторите с класификационна функция в медицинската терминология, а именно – към категориалните оператори,

П. Кънчева причислява и съществителните имена, назоваващи теоретични категории: *метод, начин, път, способ, режим, мерна единица, наука, направление, отрасъл, школа, специалност* и др. (Кънчева/Kancheva 2019: 110). Тяхната интерпретация в рамките на операторната лексика обаче според нас се нуждае от допълнително и по-подробно обосноваване.

3. Теоретична рамка на изследването

Обект на това изследване са термините от природните и хуманитарните науки, които принадлежат към т.нар. теоретични категории на терминологията.

Целта на изследването е чрез анализ на техните дефиниции да се проверят и установят основанията за обособяването на теоретичните категории в отделна група, отличаваща се както от онтологичните категории, върху чиято база те са образувани, така и от втория вид конструирани категории – операторните.

В настоящата разработка се основаваме върху концепцията на М. Попова за понятийно-семантичните категории на терминологията, от една страна, и върху приетото в терминологията схващане, че значението на термина е отразено в неговата дефиниция, от друга страна. Поради това при предварителния анализ на отделните термини с цел обосноваване на тяхната принадлежност към теоретичните категории са използвани методът на компонентния анализ и методът на падежната граматика.

Според разбирането на М. Попова теоретичните категории се характеризират с признаците [–съществуване в битието] и [+самостоятелност на съществуването]. Те отразяват съществуващ обект от действителността, т.е. имат в основата си (произлизат от) онтологичните категории. Отражаваният от тях обект обаче няма свое реално съществуване в битието; той има само вторично съществуване – в теорията, единствено като обект на мисленето. Класификацията на теоретичните категории представлява естествена класификация (според разбирането на Шайкевич/Shaykievich 1980: 320–323), т.е. тя не е съставена според определени логически основания за деление, а на принципа на добавянето. Съдържа следните категории: 1. Методи; 2. Режими; 3. Мерни единици; 4. Професии; 5. Науки; 6. Отрасли; 7. Идейни школи; 8. Направления и др. (Попова/Popova 2012: 145–147).

Що се отнася до онтологичните категории (или значения), залегнали в основата на теоретичните категории, е показано, че това може да бъдат както същностни (предметни), така и признакови значения. В основата на теоретичните категории ‘методи’ и ‘режими’ например стоят онтологичните категории ‘действие’ и ‘състояние’; в основата на категорията ‘мерни единици’ стоят признаковите онтологични категории ‘количество’ и ‘отношение’; в основата на категорията ‘професии’ стои онтологичната категория ‘лица’. Категорията ‘науки’ може да има в основата си както пред-

метни, така и признакови онтологични категории, а също и съчетание на две или повече от тях (Попова/Popova 2001/2002: 28–31).

Като се основаваме върху тази постановка на М. Попова за теоретичните категории на терминологията, ще разгледаме отделно техните представители, като използваме за примери някои от основните термини в областта на природните науки и няколко от областта на хуманитарните науки.

4. Установяване на принадлежността на някои термини към теоретичните категории

1) Методи

В основата на теоретичната категория *метод* М. Попова поставя признаковата онтологична категория ‘действие’, конкретизирана на следващата по-ниска степен на абстракция като ‘процес’ (Попова/Popova 2012: 146). Едно от определенията за *метод* в тълковните речници на българския език е ‘подход за теоретически изследвания или за практическо осъществяване на нещо’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 446). За да обосновем причисляването на това понятие към теоретичните категории, ще си послужим с няколко конкретни термина от областта на природните науки. Да разгледаме например термините *алуминотермия* (хим.) ‘метод за получаване на високотопими метали от техните оксиди чрез редукцията им с алуминий’ (ТРПН/TRPN 2006: 27), *газометричен анализ* (хим.) ‘химически метод на количествен анализ, при който се измерва съдържанието на газове в газови смеси’ (ТРПН/TRPN 2006: 84) и *експедиционен метод* (геогр.) ‘метод, който представлява непосредствено наблюдение и изследване на географските обекти и явления’ (ТРПН/TRPN 2006: 125). Изброените конкретни методи реално не съществуват в битието. Само действията или процесите ‘получаване на метали от техните оксиди’ и ‘редукция на металните оксиди с алуминий’, отнасящи се за метода *алуминотермия*, действието ‘измерване на съдържанието на газове’, отнасящо се за метода *газометричен анализ*, и действието ‘изследване чрез непосредствено наблюдение’, което лежи в основата на понятието *експедиционен метод*, наистина съществуват и (могат да) се извършват в битието. Примерите показват, че методите, за разлика от самите действия или процеси, върху които те се основават, се характеризират с отрицателна стойност на признака [±съществуване в битието]. Същевременно методите имат свой собствен обем и съдържание, поради което се отличават с положителна стойност на признака [±самостоятелност на съществуването] – срв. например с приведените по-горе дефиниции. Комбинацията от тези конкретни стойности на двата признака изглежда нелогична, но всъщност при единия от тях става въпрос за съществуване *в битието*. Методите (в конкретния случай) действително не съществуват в битието, но те имат вторично съществуване – създадени са от човека с цел да служат в теорията при описание на начините за извърш-

ване на определени дейности и процеси, за добиване на определени вещества и т.н. В допълнение на посоченото от М. Попова накратко ще споменем, че освен подкатегорията ‘процес’ според нас в основата на категорията *метод* следва да бъде добавена и категорията ‘предмет’, която в случая може да се отнася към участващите в съответния процес вещества, уреди или инструменти, към обекта на действието и т.н. Водеща онтологична основа при *методите* обаче действително е признаковото значение за процес. Затова при теоретичните категории биха могли да се разграничат две групи: а) такива с превес на признаковите онтологични категории в основата им (например методи, режими, отрасли и др.); б) такива с превес на предметните онтологични категории в основата им (например науки, школи, професии, направления и др.).

2) Режими

В основата на категорията *режими* стои признаковата онтологична категория ‘действие’, конкретизирана на следващата по-ниска степен на абстракция като ‘състояние’ (Попова/Ророва 2012: 146). Общопотребимото значение на понятието *режим* е ‘установен ред и последователност в работа, дейност, съществуване’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 753). Термините, които ще използваме за обосноваване на принадлежността му към теоретичните категории, са *режим на водата* ‘точно определен ред (или начин), по който се изменя количеството и равнището на водата в реките през годината’ (ТРПН/TRPN 2006: 337), *режим на времето* ‘точно установен ред, по който всяка година се повтарят особеностите на времето по сезони’ (ТРПН/TRPN 2006: 337) и *тектонски режим* ‘последователност от движения на земната кора, които водят до промяна в структурата и положението на земните пластове’ (по статиите „Венера“, „Девон“, „Географска обвивка на Земята“ и „Земна кора“ – ТРПН/TRPN 2006: 63, 105, 89, 155). По принцип значението на всеки един от тези термини би могло да се разложи и да се представи по следния начин: например за термина *режим на водата* – ‘поредица от действия’ + ‘предмет–вещество – вода’ + ‘характеристика на предмет–вещество – количество’. Тук обаче няма да разглеждаме значенията им по-подробно, а ще отчетем само тези елементи, върху които се базира съответната теоретична категория. Както може да се установи за горепосочените термини, означените с тях понятия нямат свое реално съществуване в битието. Съществуват само явленията или процесите, залегнали в тяхната основа – срв. ‘(последователност/поредица от) промени в количеството и равнището на водата’ за *режим на водата*; ‘(последователност от) промени на атмосферните условия’ за *режим на времето*; ‘(поредица от) движения на земната кора’ за *тектонски режим*. При разглеждане на горните примери става ясно, че категорията *режими* притежава свой собствен обем и съдържание, т.е. отличава се с положителна стойност на признака [$\pm$ самостоятелност на съществуването].

3) Мерни единици

Определението за *единица* в интересуващото ни тук значение е ‘величина, според която се измерват други еднородни величини’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 191). В своята структурна типология на понятийно-семантичните категории в терминологията М. Попова я класифицира като една от теоретичните категории, които се характеризират с признаците [–съществуване в битието] и [+самостоятелност на съществуването] (Попова/Ророва 2012: 146). В основата на тази категория лежат както признакови, така и предметни значения. На първо място във всички случаи участва признаковата подкатегория ‘количество’. Нека разгледаме няколко термина за мерни единици: *бар* ‘единица за измерване на атмосферно налягане’ (ТРПН/TRPN 2006: 45), *ват* ‘единица за мощност на консуматор’ (ТРПН/TRPN 2006: 61), *волт* ‘единица за електрическо напрежение’ (ТРПН/TRPN 2006: 73), *кулон* ‘единица да количество електричен заряд’ (ТРПН/TRPN 2006: 204), *лумен* ‘единица за светлинен поток’ (ТРПН/TRPN 2006: 213), *мол* ‘единица за количество вещество’ (ТРПН/TRPN 2006: 238), *фарад* ‘единица за капацитет на електрически кондензатор’ (ТРПН/TRPN 2006: 407). Освен признака ‘количество’ в основата на тези мерни единици лежи най-често подкатегорията ‘физическа характеристика’ с конкретна стойност – съответно ‘атмосферно налягане’, ‘мощност’, ‘електрическо напрежение’. В някои случаи към признака ‘количество’ се прибавя предметно значение, например ‘част от нематериален обект – светлина’ при *лумен*, ‘предмет – вещество’ при *мол* и др. Очевидно е, че мерните единици нямат свое първично съществуване в действителността, тяхното съществуване е вторично; те са условни и изкуствено създадени от човека с цел въвеждане на подходящи средства за измерване на различни видове величини. Същевременно за разлика от признаковите онтологични категории и от операторните конструирани категории те имат собствен обем и определено собствено съдържание, т.е. характеризират се с признака [+самостоятелност на съществуването].

4) Професии

В поредицата речници на основните термини в българската наука, от която е извлечен материалът за изследването, термините за професии не са застъпени, затова тук няма да разглеждаме конкретни примери. В тълковните речници на българския език понятието *професия* е обяснено като ‘основна трудова дейност при човека, за която се подготвя, квалифицира и с която се прехранва’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 707). Според нас М. Попова го поставя сред теоретичните категории поради това, че например професиите учител, заварчик, строител и т.н. не съществуват в действителността, а реално съществуват само лицата, които са квалифицирани в конкретната трудова дейност и се занимават с нея. Може да се определи, че в основата на тази категория на първо място лежи предметната онтоло-

гична категория ‘лица’, а на второ място – признаковата ‘дейност – занятие’.

5) Науки

В основата на теоретичната категория ‘наука’ според М. Попова стоят както предметни, така и признакови онтологични категории. От приведените от авторката примери може да се съди, че тя има предвид, на първо място, обекта на изследване на дадената наука – например в основата на различните дялове на биологията стоят подкатегориите ‘човек’, ‘животно’, ‘растение’; в основата на физическата география стоят ‘предмет – място’ + ‘процес’ (‘явление’) и т.н. (Попова/Ророва 2001/2002: 28). От друга страна, ако вземем предвид дефинициите на думата *наука* в тълковните речници на общоупотребимия език, например ‘система от знания за закономерностите в развитието на природата, обществото и мисленето и за същността на явленията’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 501), можем да допълним представата за същността на тази категория чрез отразяване и на родовата сема, представена от признакова категория (‘система от знания’). Смятаме, че освен предмета на дадената наука (обекта ѝ на изследване) за основа на тази категория следва да приемем и признаковото онтологично значение ‘знание’, в което се съдържа както действието/дейността (с конкретна стойност ‘изучаване, изследване’), така и резултатът от тази дейност, а именно – придобитите/нагрупаните знания. Според тази гледна точка в основата на биологията например стоят предметната (същностната) категория ‘предмет’ с конкретна стойност ‘жив организъм’ и признаковата категория ‘действие’ с конкретна стойност ‘дейност – изучаване, изследване’.

Както и останалите теоретични категории, тази също се характеризира с признаците [–съществуване в битието] и [+самостоятелност на съществуването] – в действителността съществуват обектът на изследване на дадената наука и самата дейност – проучване, изучаване, изследване на неговите различни части и аспекти, но самата наука като такава има единствено вторично съществуване – в мисленето на човека, в теорията.

6) Отрасли

В дефинициите на думата *отрасъл* в тълковните речници на българския език е експлицитно изразено само признаковото значение ‘действие’ с конкретна стойност ‘(област от) човешка дейност’ – срв. ‘отделна област, дял от дейност, производство, наука’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 578). При разглеждане на отделните представители на теоретичната категория *отрасъл* обаче е необходимо да се посочи и свързаното с него предметно значение. Например *металургия* (ТРИП/TRPN 2006: 228) съдържа в себе си значенията ‘дейност (производство, преработка)’ + ‘предмет – вещество (метали)’; *ядрена енергетика* (ТРИП/TRPN 2006: 451) – ‘дейност (производство)’ + ‘предмет – нематериална същност (енергия)’ и др. Така като

основа на теоретичната категория *отрасъл* на първо място може да се посочи признаковата онтологична категория ‘действие/дейност’, а на второ място – същностната категория ‘предмет’ с различна стойност на по-ниско равнище на абстракция.

Подобно на разгледаните по-горе групи термини, и тези, означаващи отрасли на стопанството, също имат само вторично съществуване (не в действителността, а единствено в човешкото мислене, в теорията), от една страна, и притежават свой собствен обем и съдържание, от друга страна. Например отрасълът *металургия* не съществува в действителността; реално съществуват само дейността (добив, производство, пречистване, преработка) и нейният предмет (метали), които лежат в основата на това понятие.

7) Идејни школи

Една от дефинициите на понятието *школа* в тълковните речници на българския език е ‘привърженици на еднакви методи в изкуството, литературата, науката, обикн. групирани около един автор, когото следват’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 989). Тук при разглеждане на школите ще редуцираме дефинициите на отделните понятия така, че да обърнем внимание само върху признаците от техните значения, които възможно най-точно отразяват спецификата им спрямо останалите еднородни на тях понятия (без обаче да привеждаме всички членове на съответната класификационна група). Така от термина *генеративна граматика* ще изберем ‘разглежда структурата на езика във връзка с пораждането на изречението’ (ТРХН/TRHN 2007: 76); *Пражка лингвистична школа* ‘разглежда езика като функционална система’ (ТРХН/TRHN 2007: 317); от термина *бихевиоризъм* ще изберем ‘изучава поведението и поведенческите актове’ (ТРХН/TRHN 2007: 56); от термина *хуманистична психология* – ‘изучава личността като уникална цялостна система’ (ТРХН/TRHN 2007: 477). Както може да се установи, посочените термини от езикознанието и от психологията означават същности, които нямат реално съществуване в действителността; тяхното съществуване е вторично – в човешкото мислене. От друга страна, става ясно, че те имат собствен обем и съдържание, т.е. характеризират се с положителна стойност на признака [$\pm$ самостоятелност на съществуването]. Сред онтологичните категории, върху чиято основа са образувани гореспомнатите понятия, има както предметни, така и признакови значения – срв. ‘предмет¹ – нематериална същност – език’, ‘характеристика на предмет¹ – структура’ и ‘предмет² – изречение’ при термина *генеративна граматика*; ‘предмет² – нематериална същност – език’, ‘характеристика на предмет¹ – функция’ при термина *Пражка лингвистична школа*; ‘действие – поведение’ и имплицитното значение ‘характеристика на предмет–живо същество – психика’ при термина *бихевиоризъм*; ‘предмет – живо същест-

во – човек’ и ‘характеристика (на предмет – живо същество) – цялостност’ при термина *хуманистична психология*.

8) Направления и течения

Тези две теоретични категории ще разгледаме заедно поради това, че в много от източниците при определяне на родовата сема в дефинициите на техните представители те биват смесвани и заменяни една с друга. В *Съвременния тълковен речник на българския език* тези понятия са представени по следния начин: *направление* ‘обществено, научно, литературно течение, групировка’; *течение* ‘възгледи, схващания в науката или изкуството със съответни методи и произведения’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 490, 879). При разглеждане на тези две теоретични категории е по-лесно да се потвърдят характеризиращите ги признаци [–съществуване в битието] и [+самостоятелност на съществуването]. Така например по отношение на първия признак е ясно, че направлението *абстракционизъм* в изобразителното изкуство (ТРХН/TRHN 2007: 22) е теоретичен конструкт, под който се обединяват художниците, използващи съчетания от линии, отвлечени форми, петна и др., както и създадените от тях произведения. По отношение на втория признак (при отчитане на по-горе приведените характерни особености на абстракционизма) може да се каже, че въпросното направление в изкуството има свой собствен обем и съдържание, които то получава от залегналите в основата му онтологични категории – ‘предмет¹ – живо същество – (общност от) художници’, ‘дейност – изобразително изкуство’, ‘предмет² – произведения на изкуството’, ‘характеристика на предмет¹ – общи идеи и възгледи’ и ‘характеристика на предмет² – отвлеченост, абстрактност’.

Към изброените от М. Попова теоретични категории смятаме, че могат да бъдат добавени още следните видове значения: закони, критерии, константи, теории и технологии. Разгледаният от нас в други изследвания материал, в който попадат основните термини от природните, хуманитарните и икономическите науки, ни дава основание да смятаме, че тези групи значения също се отнасят към теоретичните категории. Тук обаче няма да привеждаме доводите в подкрепа на това твърдение, а ще разгледаме само една от предложените нови подкатегории.

9) Критерии

Според определението на думата *критерий* в тълковните речници на българския език това е ‘признак, въз основа на който се прави преценка на предмети, явления’ (Буров и др./Burov et al. 1994: 388); срв. също с дефиницията на понятието в „Терминологичния речник по природни науки“: ‘признак, който лежи в основата на дадена класификация или оценка’ (ТРПН/TRPN 2006: 200). В основата на понятието *критерий*, което също

причисляваме към теоретичните категории, стои признаковата онтологична категория ‘свойство/характеристика на обект’. Мнението за неговата принадлежност към теоретичните категории може да бъде аргументирано чрез разграничаването му от понятието *признак* (с което то се намира в родово-видово отношение) въз основа на използвания от М. Попова – тук ще го наречем метапризнак – [$\pm$ съществуване в битието]. Ще вземем за пример класификационната подгрупа термини от биологията, обединена около родовото понятие *критерий за вид* ‘характерна за определен биологичен вид особеност, въз основа на която даден индивид се причислява към него’ (ТРПН/TRPN 2006: 201) и съдържаща седем видови термина. Ще приведем дефинициите само на три от тях, а за останалите четири ще представим само конкретната стойност на диференциалния признак, въз основа на който те се разграничават един от друг. Срв. термините *екологичен критерий* ‘критерий за вид, който се състои в характерната особеност на всеки вид да има специфично местообитание’ (ТРПН/TRPN 2006: 124), *кариологичен критерий* ‘критерий за вид, който се състои в характерната особеност на индивидите от всеки вид да имат в ядрата на клетките си точно определен брой хромозоми’ (ТРПН/TRPN 2006: 177), *морфологичен критерий* с диференциален признак ‘еднаквост на анатомичното устройство на индивидите от всеки вид’, *биохимичен критерий* с диференциален признак ‘наличие на специфични белтъци’, *географски критерий* с диференциален признак ‘обитаване на определен географски ареал’, *етологичен критерий* с диференциален признак ‘специфично поведение на мъжките индивиди при размножаването’, *физиологичен критерий* с диференциален признак ‘сходство във всички жизнени процеси’. Различните *признаци*, използвани от човека в ролята им на критерии за разграничаване на видовете организми (срв. ‘специфично местообитание’, ‘еднаквост на анатомичното устройство’, ‘наличие на определен брой хромозоми в ядрата на клетките’, ‘наличие на специфични белтъци’ и т.н.), съществуват в действителността, т.е. отделните биологични видове наистина се отличават с определено анатомично устройство, местообитание, специфично поведение на мъжките при размножаване и т.н. Понятието *критерий* обаче от своя страна се отнася към действителността по опосредстван начин; то не съществува в битието, а представлява теоретичен конструкт, създаден от човека с определена цел, а именно – да служи за установяване на общото и различното между отделни обекти и явления, тук – между биологичните видове организми.

5. Изводи

При разглеждане на някои елементи от естествената класификация на теоретичните категории на пръв поглед наистина може да възникнат съмнения за тяхната принадлежност към разглежданата група. Би могло да се помисли, че подкатегориите *отрасли* и *методи* например имат реално съ-

ществуване в действителността и следва да се отнесат към онтологичните категории. При малко по-подробен анализ обаче се установява, че в случая съществуват само конкретните дейности и процеси, които стоят в основата на посочените две теоретични категории, и между едните и другите няма отношение на тъждественост.

Теоретичните категории все още не са достатъчно проучени, знанията ни за тях са в много голяма степен частични и ограничени. Поради това те могат да бъдат обект за по-нататъшни проучвания с оглед както на потвърждаване на техните основни характерни черти във връзка с двата главни признака на деление, така и на установяване на други техни специфични особености. Една от евентуалните посоки на изследване се отнася например за начина, по който в тях се съвместяват предметната и признаковата им страна (при положение, че по дефиниция теоретичните категории се характеризират със самостоятелност на съществуването). Този въпрос е особено интересен по-специално по отношение на тези от тях, в чиито основи имат превес признаковите онтологични категории.

ИЗТОЧНИЦИ

- Буров и др. 1994: *Буров, Ст., В. Бонджолова, М. Илиева, П. Пехливанова*. Съвременен тълковен речник на българския език. Велико Търново, Елпис.
- ТРПН 2006: *Попова, М., С. Колковска, Г. Димитрова, А. Христова, Е. Петкова*. Терминологичен речник по природни науки. София, Наука и изкуство.
- ТРХН 2007: *Попова, М., Б. Попов, Е. Петкова, К. Симеонова, А. Христова*. Терминологичен речник по хуманитарни науки. София, Наука и изкуство.

SOURCES

- Burov et al. 1994: *Burov, St., V. Bondzholova, M. Ilieva, P. Pehlivanova*. Savremenен talkoven rechnik na balgarskiya ezik. Veliko Tarnovo, Elpis.
- TRPN 2006: *Popova, M., S. Kolkovska, G. Dimitrova, A. Hristova, E. Petkova*. Terminologichen rechnik po prirodni nauki. Sofia, Nauka i izkustvo.
- TRHN 2007: *Popova, M., B. Popov, E. Petkova, K. Simeonova, A. Hristova*. Terminologichen rechnik po humanitarni nauki. Sofia, Nauka i izkustvo.

ЛИТЕРАТУРА

- Войшвилло 2014: *Войшвилло, Е. К.* К проблеме обоснования аподиктического знания. – В: *Логические исследования*. Т. 20, с. 8–45. <<https://logicalinvestigations.ru/issue/view/20/20?lang=en>> (01.02.2022).
- Волкова 1984: *Волкова, Н. И.* Стандартизация научно-технической терминологии. Москва, Издательство стандартов.
- Волкова 1986: *Волкова, Н. И.* Моделирование определений в терминологических стандартах. – В: *Современные проблемы русской терминологии*. Москва, Наука, с. 140–162.
- Ивашкин, Онуфриева 2009: *Ивашкин, В. С., В. В. Онуфриева*. Теоретические

- понятия, их психологическая структура и функции. – В: *Психология человека в современном мире. Том 2. Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна*, 15–16 октября 2009 г. Москва, Издательство „Институт психологии РАН“, с. 94–100. <<https://textarchive.ru/c-1763447-pall.html>> (01.02.2022).
- Канделаки 1970: *Канделаки, Т. Л.* Значения терминов и системы значений научно-технической терминологии. – В: *Проблемы языка науки и техники. Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии*. Москва, Наука.
- Канделаки 1977: *Канделаки, Т. Л.* Семантика и мотивированность терминов. Москва, Наука.
- Кънчева 2019: *Кънчева, П.* Операторна лексика в медицинския научен текст. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 14–15 май 2012 г.). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 108–112.
- Литовченко 2006: *Литовченко, В. И.* Классификация и систематизация терминов. – *Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. академика М. Ф. Решетнева*. Серия Языкознание, № 3, с. 156–159. <<http://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-i-sistematizatsiya-terminov#ixzz48wKR32r3>> (01.02.2022).
- Лотте 1961: *Лотте, Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. Москва, Издательство АН СССР.
- Петров (ръкопис): *Петров, П.* Йерархичните отношения в техническата терминология.
- Попова 2001/2002: *Попова, М.* Понятийно-семантичните категории на терминологията. – *Български език*, № 2, с. 22–32.
- Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново, Знак’94.
- Шайкевич 1980: *Шайкевич, А. Я.* Гипотезы о естественных классах и возможность количественной таксономии в лингвистике. – В: *Гипотеза в современной лингвистике*. Москва, Наука, с. 319–358.
- Dahlberg 1992: *Dahlberg, I.* Knowledge Organization and Terminology: Philosophical and Linguistic Bases. – *International Classification*, vol. 19, No. 2, pp. 65–71.
- Gajda 1993/1994: *Gajda, S.* The Principle Directions of Researches on Terminology. – *Neoterm*, No. 25/26, pp. 40–45.
- Lazutkina 2017: *Lazutkina, A.* Theoretical terms of contemporary cosmology as intellectual artifacts. – In: Franz, J., K. Berr (eds.). *Welt der Artefakte*. Berlin: Frank & Timme, pp. 63–70. <https://www.researchgate.net/publication/318488132_Theoretical_terms_of_contemporary_cosmology_as_intellectual_artifacts> (01.02.2022).

REFERENCES

- Dahlberg 1992: *Dahlberg, I.* Knowledge Organization and Terminology: Philosophical and Linguistic Bases. – *International Classification*, vol.19, No. 2, pp. 65–71.
- Gajda 1993/1994: *Gajda, S.* The Principle Directions of Researches on Terminology. – *Neoterm*, No. 25/26, pp. 40–45.
- Ivashkin, Onufrieva 2009: *Ivashkin, V. S., V. V. Onufrieva.* Teoreticheskie ponjatiya, ih psihologicheskaja struktura i funkicii. – In: *Psihologija cheloveka v sovremennom mire. Tom 2. Materialy Vserossijskoj jubilejnoj nauchnoj konferencii, posvjashhennoj 120-letij so dnja rozhdenija S. L. Rubinshtejna*, 15–16 oktjabrja 2009 g. Moskva, Izdatel'stvo „Institut psihologii RAN“, pp. 94–100. <<https://textarchive.ru/c-1763447-pall.html>> (01.02.2022).
- Kancheva 2019: *Kancheva, P.* Operatorna leksika v meditsinskiYa nauchen tekst. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin"* (Sofia, 14–15 may 2012 g.). Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", pp. 108–112.
- Kandelaki 1970: *Kandelaki, T. L.* Znachenija terminov i sistemy znachenij nauchno-tehnicheskoy terminologii. – In: *Problemy jazyka nauki i tehniki. Logicheskie, lingvisticheskie i istoriko-nauchnye aspekty terminologii*. Moskva, Nauka.
- Kandelaki 1977: *Kandelaki, T. L.* Semantika i motivirovannost' terminov. Moskva, Nauka.
- Lazutkina 2017: *Lazutkina, A.* Theoretical terms of contemporary cosmology as intellectual artifacts. – In: Franz, J., K. Berr (eds.). *Welt der Artefakte*. Berlin: Frank & Timme, pp. 63–70. <https://www.researchgate.net/publication/318488132_Theoretical_terms_of_contemporary_cosmology_as_intellectual_artifacts> (01.02.2022).
- Litovchenko 2006: *Litovchenko, V. I.* Klassifikacija i sistematizacija terminov. – *Vestnik Sibirskogo gosudarstvennogo ajerokosmicheskogo universiteta im. akademika M. F. Reshetneva*. Serija Jazykoznanie, 2006, N 3, pp. 156–159. <<http://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-i-sistematizatsiya-terminov#ixzz48wKR32r3>> (01.02.2022).
- Lotte 1961: *Lotte, D. S.* Osnovy postroenija nauchno-tehnicheskoy terminologii. Voprosy teorii i metodiki. Moskva, Izdatel'stvo AN SSSR.
- Petrov (rakopis): *Petrov, P.* Yerarhichnite otnosheniya v tehniceskata terminologiya.
- Popova 2001/2002: *Popova, M.* Ponyatiyno-semantichnite kategorii na terminologiyata. – *Balgarski ezik*, N 2, pp. 22–32.
- Popova 2012: *Popova, M.* Teoriya na terminologiyata. Veliko Tarnovo, Znak'94.
- Shajkevich 1980: *Shajkevich, A. Ja.* Gipotezy o estestvennyh klassah i vozmozhnost' kolichestvennoj taksonomii v lingvistike. – In: *Gipoteza v sovremennoj lingvistike*. Moskva, Nauka, pp. 319–358.
- Vojshvillo 2014: *Vojshvillo, E. K.* K probleme obosnovaniya apodikticheskoto zna-

- nija. – In: *Logicheskie issledovanija*. Т. 20, pp. 8–45. <<https://logicalinvestigations.ru/issue/view/20/20?lang=en>> (01.02.2022).
- Volkova 1984: *Volkova, N. I.* Standartizacija nauchno-tehnicheskoj terminologii. Moskva, Izdatel'stvo standartov.
- Volkova 1986: *Volkova, N. I.* Modelirovanie opredelenij v terminologicheskikh standartah. – In: *Sovremennye problemy russkoj terminologii*. Moskva, Nauka, pp. 140–162.

✉ Гл. ас. д-р Екатерина Петкова

Секция по терминология и терминография
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“, 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assist. Prof. Ekaterina Petkova, PhD

Department of Terminology and Terminography
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria

Публикувано: 30 юни 2022

Published: 30 June 2022